

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشکده معارف قرآنی اصفهان
معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معارف نهج البلاغه

عنوان:

بررسی امدادهای غیبی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمود حاجی احمدی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر شهاب الدین ذوفقاری

پژوهشگر:

زهرا رزاززاده

تابستان ۹۰

تقدیم بہ:

محور عالم سرکنون الہی، امام و پیشواہی ایمان و صاحب العصر و الزمان، حجہ بن الحسن العسکری.

کہ ہمگی منظر ظہور ایشان، مستقیم آنکہ مصداق تام و اکمل فضل حضرت حق می باشد و در سائل دعا بہ امید ظہورش در

انتظار نشسته ایم.

و تقدیم بہ روح متعالی رہبر کبیر انقلاب اسلامی، امام خمینی (رہ) کہ بنیانگذار ہمہ خوبی ہا در این عصر هستند.

شکر و قدردانی:

عن الرضا (ع) قال: " من لم يشكر المنعم من المخلوقين لم يشكر الله عز وجل " (عمون الاخبار الرضا عليه السلام ج ۱، ص ۲۷، ح ۲)

حمد و سپاس خداوند بی همتا را که مریاری داد تا بتوانم این مرحله زندگی ام که همراه بود با جوانه زدن نور چشم و میوه دلم، دختر عزیزم، را با موفقیت پشت سر بگذارم. امیدوارم در تمام مراحل زندگیش غرق فضل و رحمت حق تعالی قرار گیرد.

اکنون شایسته است با کمال خضوع از استاد بسیار ارجمندم، جناب آقای دکتر محمود حاجی احمدی که بارها بنیانی های روشنگرانه خود در تمام مراحل تالیف این رساله راحلشای تحسیر بودند و همیشه مدیون زحمات و الطاف این بزرگوار خواهم بود، و استاد مشاور بسیار محترم خود، جناب آقای دکتر ذوقفاری که دلسوزانه و بی شائبه بنده را در راه پژوهش یاری نمودند، کمال شکر خود را ابراز دارم چرا که بی شک بدون زحمات و راهنماییهای این دو بزرگوار راه به جایی نمی بردم.

و با شکر فراوان از همسر گرامی ام که با پشتیبانی و حمایت ها و کلمات بی وقفه او این رساله محقق شد، او که دلسوزانه در طی دوران تحصیل و زندگی ام همراه و یاورم بوده و هست و وجودش دگر می من است و با شکر از خانواده ام خصوصا دو عشق پاک زندگی ام، پدر و مادر عزیز و مهربانم که محبت خود را ره توشه ام ساختند و مبرا عشق خدا و اهل بیت (ع) و راه آنان آشنا کردند، والدینی که بودند نشان تاج افتخاری است بر سرم و نشان دلیلی است بر بودنم. و با شکر از خانواده محترم همسر که مراد این امر یاری نمودند.

پنجمین شکر و سپاس گذارم از سایر اساتید و دوستانم که در طول این دوره از تحصیل یاری ام کردند. امیدوارم توفیقی حاصل شود تا بتوانم زحمات و محبت های بی دریغ آنها را پانچ گویم.

دستان پر فروغ آنها را بوسیده و سلامتی آنها را از پروردگار مهربان خواستارم.

"وما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه ائینب"

زحرا رزاززاده

چکیده:

تحقیق حاضر در موضوع بررسی امدادهای غیبی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه صورت گرفته است؛ در زندگی بشر یک سلسله مددهای غیبی خاصی وجود دارد. امداد غیبی لطف خاصی است که طبق قانون خاص، نه قانون عام طبیعت، شامل حال انسان ها می گردد. پیامبران آمده اند که ما را به اینگونه مددهای غیبی مؤمن نمایند. بهر حال بشر در زندگی خود، اعم از زندگی فردی یا اجتماعی احیانا مشمول لطف ها و رحمت های خاصی می شود که او را دستگیری می کند و از سقوط نجات می دهد. کمک های غیبی گاهی به صورت فراهم شدن شرایط موفقیت است و گاهی به صورت الهامات و هدایتها و روشنیها و روشن بینی ها. در بسیاری از آیات و روایات، یاری الهی را که مدد غیبی است مشروط می کند به اینکه خدمت و عمل و مجاهدتی در راه خیر عموم صورت بگیرد و مخصوصا در راه خدا باشد یعنی لله و فی الله باشد. علل و زمینه هایی در زندگی انسان وجود دارند که موجب می شوند انسان در زندگی از خداوند استمداد و یاری بطلبد. یکی از مهم ترین نیاز اجتماعی نیاز انسان به امداد و یاری خداوند در مواجهه با ستمگران و دشمنان است. در این تحقیق سعی شده است با روش تحلیلی- نظری و کتابخانه ای، موضوع بصورت منظم بررسی و مورد تحلیل قرار گیرد؛ این تحقیق نشان می دهد اعتقاد و باور به امدادهای غیبی روح و جان انسان را تحت تأثیر قرار می دهد و باعث اثرهای تربیتی سازنده در او می شود. بر اساس آیات قرآن برخی از آثار و نتایج اعتقاد و باور به امدادهای غیبی عبارتند از امیدواری در زندگی انسان، ایجاد روح توکل، از بین بردن و شکستن غرور و تکبر، تقویت ایمان و شناخت خداوند و شکر و سپاس از او و امنیت و نشاط معنوی.

واژگان کلیدی: امداد، غیب، ایمان، توکل

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات

۱-۱- تبیین موضوع تحقیق و اهمیت آن ۳

۲-۱- بیان نوع و روش تحقیق ۴

۳-۱- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق، پیشینه تحقیق ۴

۴-۱- مفهوم شناسی واژگان ۵

فصل دوم: ماهیت امداد غیبی و انواع آن

۱-۲- ماهیت امدادهای غیبی ۱۳

۱-۱-۲- ماهیت غیب ۱۳

۲-۱-۲- امدادهای غیبی در قرآن ۱۵

۳-۱-۲- قطعی بودن امدادهای غیبی ۱۶

۴-۱-۲- پیامبران(ع) و درخواست های امدادهای غیبی ۱۹

۵-۱-۲- تحقق اموری که به طور عادی ناممکن است ۲۱

۶-۱-۲- مجراهای امداد غیبی ۲۴

۱-۶-۱-۲- ولایت تکوینی ۲۴

۱-۶-۲- گاهی انبیاء از امدادهای غیبی کمک نمی گیرند ۲۵

۷-۱-۲- امدادهای غیبی، شبهات و پاسخ ها ۲۶

۱-۷-۱-۲- امدادهای غیبی، نقض کننده ی سنت های تکوینی و تشریحی؟ ۲۶

۲-۷-۱-۲- امدادهای غیبی و توجیه طبیعی ۲۷

۳-۷-۱-۲- امدادهای غیبی و دست از تلاش کشیدن ۲۹

۴-۷-۱-۲- تسامح در نقل امدادهای غیبی ۳۰

۵-۷-۱-۲- توسل با توحید افعالی منافاتی ندارد ۳۱

۸-۱-۲- دیدگاه ها در خصوص امدادهای غیبی ۳۲

۱-۸-۱-۲- امدادهای غیبی از دیدگاه غرب ۳۲

- ۳۲ ۱-۱-۸-۱-۲-۱- مسیحیت و امداد عیسی
- ۳۳ ۲-۱-۸-۱-۲-۱- ماده انگاری فلسفی و امدادهای غیبی
- ۳۴ ۳-۱-۸-۱-۲-۱- نگرش نو به امدادهای غیبی در غرب
- ۳۵ ۲-۸-۱-۲-۱- امدادهای غیبی در کلام بزرگان
- ۳۷ ۹-۱-۲-۱- نقش امدادهای غیبی در دگرگونی های اجتماعی
- ۳۷ ۱-۹-۱-۲-۱- امدادهای غیبی؛ عامل سوم در حرکت تاریخ
- ۳۸ ۲-۹-۱-۲-۱- قیام مهدی (عج)؛ بزرگترین امداد غیبی
- ۳۹ ۱-۲-۹-۱-۲-۱- بررسی امدادهای غیبی در عصر ظهور از منظر آیات و روایات
- ۴۵ ۲-۲-۱-۲-۱- انواع امدادهای غیبی
- ۴۵ ۱-۲-۱-۲-۱- رابطه انسان با خدا
- ۴۵ ۱-۱-۲-۲-۱- هدایت بخشی
- ۵۵ ۲-۱-۲-۲-۱- تأیید به روح الهی
- ۵۶ ۳-۱-۲-۲-۱- توفیق انجام نیکی ها
- ۵۹ ۴-۱-۲-۲-۱- الهام حقایق به قلب ها
- ۶۳ ۵-۱-۲-۲-۱- توسعه ی ظرفیت معنوی انسان
- ۶۴ ۶-۱-۲-۲-۱- باز داشتن انسان از گناه
- ۶۶ ۲-۲-۱-۲-۱- رابطه انسان با خود
- ۶۶ ۱-۲-۲-۲-۱- ایجاد آرامش در قلب های مؤمنان
- ۷۰ ۲-۲-۲-۲-۱- تصرف در ادراک
- ۷۳ ۳-۲-۲-۲-۱- خواب های راستین
- ۷۳ ۴-۲-۲-۲-۱- دل محکمی
- ۷۷ ۵-۲-۲-۲-۱- بشارت های فرشتگان
- ۸۱ ۶-۲-۲-۲-۱- رهایی انسان از تنگناها
- ۸۶ ۳-۲-۱-۲-۱- رابطه انسان با اجتماع
- ۸۶ ۱-۳-۲-۲-۱- جنود الهی
- ۱۰۱ ۲-۳-۲-۲-۱- ایجاد ترس در دل دشمنان
- ۱۰۳ ۳-۳-۲-۲-۱- عوامل طبیعی

- ۱۰۷..... ۲-۳-۴- استوار ساختن گام های مجاهدان
- ۱۱۶..... ۲-۳-۵- بر هم زدن نقشه های دشمنان
- ۱۲۱..... ۲-۳-۶- افکندن محبت انسان دل ها
- ۱۲۳..... ۲-۳-۷- اعطای فرقان یا معیار شناخت حق از باطل
- ۱۲۵..... ۲-۳-۸- افزایش نعمت های مادی

فصل سوم: اهداف و آثار ایمان به امدادهای غیبی

- ۱۳۰..... ۳-۱- قاطعیت و سازش ناپذیری
- ۱۳۴..... ۳-۲- مناعت طبع
- ۱۳۷..... ۳-۳- متانت سیاسی
- ۱۴۰..... ۳-۴- بی اعتنائی به خرافات
- ۱۴۱..... ۳-۵- تصحیح موضع انسان به نفع حق و عدالت
- ۱۴۲..... ۳-۶- تأثیر در امیدواری
- ۱۴۳..... ۳-۷- ایجاد روح توکل
- ۱۴۴..... ۳-۸- افزایش ایمان و شناخت خداوند
- ۱۴۵..... ۳-۹- شجاعت و نترسی
- ۱۴۵..... ۳-۱۰- ایجاد صبر و شکیبایی
- ۱۴۶..... ۳-۱۱- شکستن غرور

فصل چهارم: زمینه های امدادخواهی از حق

- ۱۴۸..... ۴-۱- درک فقر وجودی خود
- ۱۵۱..... ۴-۲- خوف و رجا
- ۱۵۵..... ۴-۳- نگرانی از تحولات آینده
- ۱۵۷..... ۴-۴- ضرورت استعانت در همه امور
- ۱۶۲..... ۴-۵- مشکلات خود سازی
- ۱۶۳..... ۴-۶- فهم لغزش عقل و حل مشکلات عقلی
- ۱۶۶..... ۴-۷- دادخواهی

فصل پنجم: عوامل و موانع بهره مندی از امدادهای غیبی

- ۱-۵- عوامل بهره مندی از امدادهای غیبی ۱۶۹
- ۱-۱-۵- ایمان ۱۷۰
- ۲-۱-۵- توکل ۱۷۳
- ۳-۱-۵- تقوا ۱۸۱
- ۴-۱-۵- یاری دین خدا ۱۸۴
- ۵-۱-۵- جهاد ۱۸۸
- ۶-۱-۵- صبر و استقامت ۱۹۳
- ۷-۱-۵- خلوص انگیزه ها ۱۹۹
- ۸-۱-۵- فهم نارسایی اسباب مادی ۲۰۲
- ۹-۱-۵- توسل به امامان(ع) ۲۰۴
- ۱۰-۱-۵- احترام به پدر و مادر ۲۰۵
- ۱۱-۱-۵- دعا ۲۰۶
- ۱۲-۱-۵- اطاعت حق ۲۰۸
- ۱۳-۱-۵- عفو و اغماض نسبت به خلق خدا ۲۰۹
- ۱۴-۱-۵- صداقت ۲۰۹
- ۲-۵- موانع بهره مندی از امدادهای غیبی ۲۱۱
- ۱-۲-۵- ظلم به دیگران ۲۱۱
- ۲-۲-۵- گناه ۲۱۸
- ۳-۲-۵- قساوت قلب و سخت دلی ۲۲۱
- ۴-۲-۵- پیروی نکردن از رهبری ۲۲۲
- ۵-۲-۵- حرام خواری ۲۲۳
- ۶-۲-۵- بی احترامی به عالمان و سالخوردگان ۲۲۶
- ۷-۲-۵- غرور و خود بینی ۲۲۷
- ۸-۲-۵- ترک امر به معروف و نهی از منکر ۲۲۷
- ۹-۲-۵- رویگردانی از جهاد ۲۲۸
- ۱۰-۲-۵- تعرب بعد از هجرت (واپس گرایی) ۲۳۱

فصل ششم: جمع بندی و نتیجه گیری مباحث همراه با پیشنهادات و راه کارها

۶-۱- نتیجه گیری ۲۳۳

۶-۲- همراه با برنامه سازان ۲۳۵

۶-۲-۱- پیشنهادها ۲۳۵

۶-۲-۱-۱- ارتباط با محافل علمی ۲۳۵

۶-۲-۱-۲- گفت و گو با شهدان امدادهای غیبی ۲۳۵

۶-۲-۱-۳- به کار بردن فن آوری در جهت تقویت باورهای غیبی ۲۳۶

۶-۲-۱-۴- به کارگیری تصاویر متحرک (انیمیشن) ۲۳۶

۶-۲-۱-۵- استفاده از سخنرانی های برجسته ۲۳۶

۶-۲-۲- پرسش های مسابقه ای ۲۳۷

منابع ۲۴۰

فصل اول

کلیات

فصل دوم

ماهیت امداد غیبی

و

انواع آن

فصل سوم

اهداف و آثار ایمان

به

امدادهای غیبی

فصل چهارم

زمینه های امدادخواهی

از حق

فصل پنجم

عوامل و موانع بهره مندی

از

امدادهای غیبی

فصل ششم

جمع بندی

و

نتیجه گیری

منابع

امدادهای غیبی خداوند تأثیری شگرف در زندگی انسانها دارد. آنگاه که طوفان های حوادث ناگوار و مشکلات پی در پی به انسان هجوم می آورد و وی از همه جا ناامید می گردد، به مقتضای فطرت توحیدی خویش، روی دل به سوی خدا می کند. اینجاست که امدادی غیبی از او دستگیری کرده، وی را از ورطه هلاکت می رهاند. شاید در نگاه نخست تصور شود که موضوع در مجموعه معارف اسلامی جایگاه ویژه ای نداشته و توجه ای به آن نشده است و چه بسا در تایید این تصور، چنین استدلال شود که دانشمندان اسلامی به موضوع امدادهای غیبی توجه زیادی نداشته اند و تا آنجا که می دانیم، در باره آن، بجز مقاله استاد شهید مرتضی مطهری، اثر مستقلی نگاشته نشده است، ولی با بررسی منابع اسلامی، به ویژه قرآن کریم، این تصور به سرعت رنگ می بازد، زیرا موضوع یاد شده در شمار بسیاری از آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم السلام مطرح شده است. به گونه ای که دیگر نمی توان گفت امداد های غیبی در زندگی انسانها یک استثنا است و تنها در موارد نادری نمایان می شود، بلکه یکی از سنت های الهی است که مؤمن می تواند در سختی های زندگی بدان دل بسته و امید نجات داشته باشد.

فصل دوم این رساله به بررسی ماهیت امداد غیبی و انواع آن " می پردازد . بخش اول ماهیت امدادهای غیبی و بخش دوم انواع آن را مورد بررسی قرار می دهد؛ در بخش اول به مباحثی چون امدادهای غیبی در قرآن، قطعی بودن آن، پیامبران (ع) و درخواست امدادهای غیبی، مجراهای امدادهای غیبی، باورهای نادرست در امدادهای غیبی، بررسی آن از دیدگاه غرب، امدادهای غیبی در کلام بزرگان، نقش امدادها ی غیبی در دگرگونی های اجتماعی اشاره دارد و در بخش دیگر انواع امدادهای غیبی همچون: جنود الهی، ایجاد آرامش در قلب های مؤمنان، ایجاد ترس در دل دشمنان، عوامل طبیعی، تصرف در ادراک، استوار ساختن گام های مجاهدان، هدایت بخشی، باز داشتن انسان از گناه، دل محکمی، افکندن محبت انسان در دل ها، بشارت های فرشتگان، رهایی انسان از تنگناها، بر هم زدن نقشه های دشمنان و ... به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم این رساله به بررسی اهداف و آثار ایمان به امدادهای غیبی اختصاص دارد که مهم ترین آنها عبارت است از تقویت آئین حق و دین خدا، شکست و سرافکندگی دشمنان حق و قطع ریشه ی آنان، یادآوری نعمت های خدا و شکرگزاری برای آنها، توجه به قدرت خدا و در نتیجه رسیدن به آرامش روحی و اطمینان خاطر، آزمایش مردم، قاطعیت و سازش ناپذیری، مناعت طبع، متانت سیاسی، بی اعتنایی به خرافات، تأثیر در امیدواری، ایجاد روح توکل و...

در فصل چهارم زمینه‌هایی که سبب می‌شود انسان از خداوند امدادخواهی نماید مورد بررسی واقع می‌شود برای مثال: درک فقر وجودی انسان، نگرانی از تحولات آینده، خوف و رجا، ضرورت استعانت در همه امور، مشکلات خود سازی و ...

در فصل پنجم شرایط و ضوابط بهره‌مند شدن از امدادهای غیبی الهی مطرح می‌شود؛ اسباب و عواملی که موجب زمینه‌ساز شدن امدادهای غیبی الهی می‌شود و همچنین موانع دستیابی به آن مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل ششم به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کل مباحث همراه با پیشنهادات و راهکارها اختصاص دارد.

در این رساله مستقل تلاش شده است، با نگاهی کلی به آیات قرآن کریم و سخنان حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه مربوط به موضوع، که به راستی، خود آن حضرت(ع)، تجلی کامل دین است، به این موضوعات پرداخته و آنها را در ساختاری منظم ارائه می‌دهیم، تا گامی باشد برای شناساندن جایگاه مناسب این موضوع در مجموعه معارف قرآنی. ناگفته پیداست که این اثر، آخرین دست‌آورد در این موضوع نیست، ولی می‌تواند زمینه پژوهش‌های گسترده‌تری را در این باره فراهم آورد.

فصل اول

کلیات

۱- تبیین موضوع تحقیق و اهمیت آن (علت انتخاب، ضرورت پژوهش، اهداف و فوائد):
گذشته از اینکه اشیاء در اصل هستی خود از غیب مدد می گیرند، به عبارت دیگر سراسر طبیعت مدد غیبی است، در زندگی بشر یک سلسله مددهای غیبی خاصی هم وجود دارد. لازم است در ابتدا دو اصطلاح قرآنی را برای روشن شدن مطلب توضیح دهیم؛ دو صفت رحمان و رحیم دو مشتق از رحمت می باشند، با این تفاوت که رحمت رحمانی عبارت است از رحمت عمومی که شامل همه موجودات است و رحمت رحیمیه عبارت است از الطاف و دستگیری‌های خاصی که یک موجود مکلف در اثر حسن انجام وظیفه مستحق آن می گردد، لطف خاصی است که طبق قانون خاص، نه قانون عام طبیعت، شامل حال می گردد. پیامبران آمده اند که ما را به اینگونه مددهای غیبی مؤمن نمایند. به هر حال بشر در زندگی خاص خود، اعم از زندگی فردی یا اجتماعی احیاناً مشمول لطف ها و رحمت‌های خاصی می شود که او را دستگیری می کند و از سقوط نجات می دهد. کمک‌های غیبی گاهی به صورت فراهم شدن شرائط موفقیت است و گاهی به صورت الهامات و هدایت‌ها و روشنی‌ها و روشن بینی‌ها. البته اینگونه الطاف غیبی گزاف و رایگان نیست. در بسیاری از آیات و روایات، یاری الهی را که مدد غیبی است مشروط می کند به اینکه خدمت و عمل و مجاهدتی در راه خیر عموم صورت بگیرد و مخصوصاً در راه خدا باشد یعنی لله و فی الله باشد. یعنی هم عمل و مجاهدت و کوشش شرط است و هم اخلاص و حسن نیت.

غیب یعنی نهان، پشت پرده، یعنی آن چیزهایی که از حواس ظاهری ما نهان است و پشت پرده محسوسات واقع شده است. در جهان هستی، اراده ی تکوینی الهی، همواره در اداره جهان جریان دارد، هرچند قانون‌های تشریحی را به عنوان دستور برای بشر قرار داده و موجودهای دیگر را با هدایت تکوینی (سنت غریزی) به سوی هدف می کشاند و مدد می رساند. هدایت و امداد، تمام موجودات را فرا می گیرد.

خداوند انسان را با حفظ اختیارش، به اراده تشریحی خود هدایت می کند؛ اگر انسان طبق دستور او عمل کند، به وی قول داده است، در زندگی او را هدایت تکوینی و امداد غیبی نماید. در این تحقیق با توجه به اینکه در قرآن و روایات خصوصاً در کلام گهربار حضرت علی(ع) در نهج البلاغه، که به راستی، خود آن حضرت(ع)، تجلی کامل دین است، به این نکات ارجمند اشاره شده است، به بررسی امدادهای غیبی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه پرداخته می شود و اینکه چه عواملی باعث بهره مندی از امدادهای غیبی

می شود و ایمان به امدادهای غیبی چه آثاری را به دنبال دارد و موانع بهره مندی از امدادهای غیبی چیست و در چه شرایطی این امدادها شامل حال انسان‌ها می شود و چه شرایطی در خود ایجاد کنیم که این امدادهای غیبی شامل حال ما نیز بشود. و این موضوع را عنوان می کنیم تا انشاءالله محرک روح تحقیق و توجه دیگران باشد.

۲- بیان نوع و روش تحقیق:

در این تحقیق سعی شده است با روش تحلیلی- نظری و کتابخانه ای و با مراجعه به قرآن و نهج البلاغه و کتاب‌ها و لوح های فشرده موجود در این زمینه، موضوع بصورت منظم بررسی و مورد تحلیل قرار گیرد.

۳- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق:

پیرامون بحث امدادهای غیبی در کتب مختلف چه عربی و چه فارسی و در کتب لغوی و حتی کتب عرفانی و کلامی، نگارنده در حد توان خود به جستجو پرداخت در اکثر مطالب یافت شده به بیان نمونه‌های امدادغیبی در قرآن و روایات و یا بیان نمونه های امداد غیبی در زندگی بزرگان و علما پرداخته است مانند کتاب امدادغیبی در زندگی بشر از شهید مطهری (ره)، پایان نامه امدادهای غیبی و شرایط بهره مندی از آن در قرآن از خادم حسینی فاضلی و کتاب دین و روان از ویلیام جیمز؛ اما بررسی این موضوع در زمینه های مختلف از دیدگاه قران کریم و حضرت علی(ع) خصوصاً در نهج البلاغه آن هم در ابعاد مختلف هنوز دست نخورده و مورد توجه قرار نگرفته است و جای بسیار برای تحقیق دارد؛ کوشیده ایم در نوشتاری مستقل، با نگاهی کلی به آیات و روایات مربوط به موضوع، آنها را در ساختاری منظم ارائه دهیم تا گامی باشد برای شناساندن جایگاه مناسب این موضوع در مجموعه معارف اسلامی. ناگفته پیداست که این اثر، آخرین دست آورد در این موضوع نیست، ولی می تواند زمینه پژوهش های گسترده تری را در این باره فراهم آورد.